

O PODSTATE ĽUDSKÝCH PRÁV

DANIEL ŠMIHULA, Právnická fakulta UK, Bratislava

Keď začíname diskusiu o ľudských právach, vždy je vhodné začať tým, komu sú prisudzované. Dnes sa jednoznačne určuje, že týmto nositeľom ľudských práv a základných slobôd v modernom chápaní je každý človek - príslušník druhu *Homo sapiens*: "... odvolávajúc sa na moc prirodzeného práva, ľudská bytosť má právo byť rešpektovaná, je subjektom práv, vlastní práva. Tieto vlastnosti patria človeku vďaka skutočnosti, že je človek." ([1], 65) Myšlienka o všeobecnosti ľudských práv "...zodpovedá západnej predstave o univerzálnej spravodlivosti a mierovom spolunažívaní, v ktorom vo veci právnej ochrany a právneho postavenia nemá byť žiadny rozdiel medzi ľuďmi bez ohľadu na to, či sú občania, cudzinci (barbari), alebo poddaní (otroci)." ([2], 350) Táto univerzálnosť ľudských práv nie je samozrejmosť, je to ten najväčší výdobytok, ktorý moderná koncepcia ľudských práv, ktorá vznikla v rámci západnej, euro-americkéj, kresťansko-osvietenskej civilizácie (to sú rôzne názvy pre to isté, doplniť ich možno i o termín európska civilizácia západného kresťanstva), v sebe obsahuje.

Aj v minulosti existovali predstavy o istých právach patriacich jedincovi a morálnych princípoch, ktorými sa vo vzťahu k druhým treba riadiť. Avšak tieto princípy sa aplikovali obmedzene, zvyčajne len na príslušníkov vyšších tried alebo istej menšej (napr. náboženskej) komunity. Táto nerovnosť bývala dokonca obhajovaná presvedčením, že členovia nižších tried alebo divokí barbari sú tak primitívni a hrubí, že ani nedokážu v dostatočnej miere trpieť, a preto im možno uprieť také dôstojné zaobchádzanie, aké je samozrejme v prípade zjemnelých aristokratov. Prvé dokumenty priznávajúce isté práva a imunity jedincov voči štátnej moci, ktoré už čiastočne zodpovedajú nášmu chápaniu ľudských práv - rôzne panovnícke výsady a charty ako Magna Charta v Anglicku alebo Zlatá bula Ondreja II. v Uhorsku - skutočne spočiatku priznávali tieto práva len obmedzenej skupine šľachty. Až v priebehu storočí sa okruh osôb, ktoré z nich mohli čerpať, aspoň v Anglicku, rozširoval. Na kontinente na rozdiel od Anglicka moderné koncepcie práv a slobôd zvíťazili takpovediac revolučnou cestou alebo prostredníctvom osvietenských a liberálnych reforiem a ich spätosť so stredovekými privilégiami je iba nepriama. Ak sa v nasledujúcom texte bude hovoriť o štáte a o vzťahu medzi štátom a ľudskými právami, jednoznačne to treba chápať tak, že všetky úvahy sa pohybujú v euro-americkom civilizačnom okruhu a sú platné pre iné krajiny len potiaľ, pokiaľ preberajú model organizácie spoločnosti, štátu a ekonomiky, ktorý vznikol po prvýkrát v rámci euro-americkéj civilizácie, a nadväzujú na jeho zdroje štátotvorných tradícií a teoretického uvažovania.

Predpokladom uznania ľudských práv, a nakoniec dnes aj určitých práv zvierat, je pripustenie toho, že každá ľudská (a iná) bytosť je schopná prežívať utrpenie. To ako prví uznali kresťanskí učenci, no definitívne sa toto presvedčenie presadilo až v období osvietenstva a romantizmu - teda aspoň medzi vzdelancami a humanistami. Zároveň je moderná koncepcia ľudských práv nemysliteľná bez toho, aby každý jedinec bol

vnímaný ako individuálna neopakovateľná bytosť so slobodou konania a určovania si vlastného osudu. Je prejavom rešpektovania individualizmu, akceptácie faktu, že človek je predovšetkým sám sebou, a nie členom nejakých uzavretých komunít (rodinné, profesné, triedne), ktoré ho zastupujú navonok.

Pojem *ľudské práva* v súčasnosti označuje rôzne práva a slobody jednotlivca (právo na život a osobnú slobodu, slobodu vyznania, všeobecné občianske a politické práva, kultúrne a sociálne práva), ktoré sa považujú v súčasnosti za "...neodňateľné, nezczudziteľné, nepremlčateľné a nezrušiteľné. Prináležia každému človeku bez ohľadu na jeho štátnu príslušnosť a status." ([3], 172) Vyjadrujú, že človek je bytosť autonómna, na určitú časť jeho biologickej a duchovnej podstaty nemá štát a ani spoločnosť nárok. Alebo inak: "Každý človek má nárok na istý objem hodnôt (materiálnych aj duchovných), na poskytnutí ktorých musí spolupracovať spoločnosť i štát. Tieto hodnoty možno nazvať ľudskými právami." ([4], 2) Ako už bolo uvedené, v súčasnosti rovnocenným nositeľom ľudských práv môže a musí byť každý človek. To už nie je iba teoretická koncepcia, ale je to jednoznačne zakotvené vo všetkých medzinárodných dokumentoch. Po druhej svetovej vojne totiž ochrana ľudských práv prešla z úrovne národnej, vnútroštátnej na úroveň medzinárodnú.

Preambula *Charty OSN* (1945) hovorí, že ľud Spojených Národov je odhodlaný "...vyhlásiť znova svoju vieru... v rovnaké práva mužov a žien i národov veľkých a malých...", a v článku 3 si kladie za cieľ "...uskutočňovať medzinárodnú spoluprácu... podporovaním a posilňovaním úcty k ľudským právam a základným slobodám pre všetkých **bez rozdielu** rasy, pohlavia, jazyka alebo náboženstva."

V článku 2 *Medzinárodného paktu o občianskych a politických právach* sa "každý štát... zaväzuje rešpektovať práva uzavreté v pakte a zaistiť tieto práva **všetkým jedincom** na svojom území a podliehajúcim jeho jurisdikcii..." Analogické ustanovenie sa nachádza aj tzv. *Európskej charte ľudských práv* z roku 1950 - regionálnej európskej dohode o ochrane ľudských práv.

Sporným zostáva iba to, od ktorého momentu biologickej existencie možno príslušníka druhu *Homo sapiens* považovať za človeka - bytosť schopnú mať práva. Moment narodenia je prevzatý z klasických právnych predstáv. Ochrana práv počatého a ešte nenarodeného dieťaťa - predovšetkým jeho práva na život - stále zostáva predmetom kontraverzií. (Občas sa vyskytujúca otázka Od ktorého momentu je embryo "živé"? je absurdná. Živé sú samozrejme už i spermie a vajíčka.) Univerzálnosť ľudských práv zároveň ani neposkytuje jednoznačné a praktické riešenie v otázke, ako to bude s ľudskými právami tých, ktorí sami porušujú ľudské práva iných - z ideologických dôvodov alebo pre svoju násilnícku a kriminálnu povahu; alebo v prípade takých jedincov, s ktorými sa po dobrom nedá, alebo ktorí pre svoje sklony príliš narúšajú funkčnosť a stabilitu spoločnosti. Ved' diskriminácia a netolerancia sú podľa F. A. Hayeka nevyhnutným základom civilizácie: "Pochybuj, zda může být jakékoli morální pravidlo zachováno bez toho, že se ze slušné společnosti vylučují ti, kteří ho pravidelně porušují." ([5], 143)

Doktrína ľudských práv teda obsahuje tézy o vrodenej a neodňateľnej istých práv, ktoré daný jedinec má len preto, že tu je. Sú človeku vlastné. Samozrejme, je to istá právna fikcia, niet žiadneho telesného orgánu, v ktorom by sa práva "nachádzali".

Ide o pokračovanie a rozšírenie koncepcie prirodzených práv, ktoré môžeme zdôvodňovať ako nábožensky, tak aj racionálno-osvietensky či morálne.

"Svým vznikem, obsahem... rigidností mají k sobě přirozenoprávní a lidskoprávní pohled blízko... Přirozená práva totiž bývají od období osvíceneckého racionalizmu často chápána právě jako soubor základních práv a slobod člověka. Antické chápaní naopak zdůrazňovalo existenci přirozeného práva jako ideálního právního řádu nezávislého na zákonodarcí a podtrhávalo ve vztahu přirozeného práva přístup dualistický. Moderní pohledy... pak navíc spojují přirozené právo jednak s principy spravedlnosti... nebo mravního řádu." ([6], 70)

Koncepcia ľudských práv je svojím spôsobom ideológiou a ako taká je v niektorých mimoeurópskych kultúrnych okruhoch vnímaná a proti nej sa stavajú vlastné ideologické koncepcie. V našej spoločnosti nemožno verejne spochybňovať ľudské práva. Kritik koncepcie ľudských práv by sa veľmi rýchlo dostal do sociálnej a mediálnej izolácie. Doktrína ľudských práv sa stala svojráznym "ateistickým náboženstvom". Prihlásenie sa k nej je vlastne identifikačným znakom príslušnosti (aspoň formálnej alebo programovej) k euro-americkej civilizácii, ktorá sa stala civilizáciou celosvetovou.

Takáto fetišizácia však bráni diskusii o skutočnom význame a účele ľudských práv a zároveň sa v dôsledku prílišnej koncentrácie na otázky ľudských práv zabúda na obmedzenosť možností, na to, že "... neposkytujú jednoznačné kritérium pre spoločenské usporiadanie a konanie. Skôr obsahujú množstvo konfliktov a ich uplatňovanie vedie k stretu hodnôt. Je to preto, že nejde len o zaisťovanie práv individua, ale práv všetkých ľudí v rozpornej interakcii." ([7], 125)

Je to tak preto, že uplatňovanie ľudských práv ešte stále nestačí na zabezpečenie fungovania takej spoločnosti, ktorá má garantovať primeranú kvalitu života, bezpečnosť a budúci rozvoj. Hoci na druhej strane, aspoň v euro-americkej civilizácii, to bez nich nejde. Práva a povinnosti nemôžu byť mimo ľudskej spoločnosti - sú to jednoznačne prvky, ktoré sa môžu realizovať len v spoločnosti ľudí. Práva a povinnosti sú len voči niekomu. Robinson na opustenom ostrove nemá žiadne práva - ale zato má absolútnu slobodu, ak neberieme do úvahy prírodné obmedzenia. No človek je bytosť jednoznačne spoločenská. Zdá sa, že len v rámci spoločenstva jedincov rovnakého druhu môže plne realizovať tie vlastnosti, ktoré z neho robia špecifický druh. Človečenstvo je kategória sociálna. *Osamotený človek je len nadpriemerne inteligentná opica - nič viac.* Ako dokazujú zriedkavé prípady detí vychovaných ľudopmi a inými zvieratami - prejavy kultúry ako reč, abstraktné myslenie, kultúra a vysoký intelekt nie sú človeku dané geneticky. Osvojuje si ich v kontakte s druhými ľuďmi a takto sa prenášajú z generácie na generáciu. Avšak hoci "... na jednej strane je život v spoločnosti prirodzený pre ľudského jedinca, na druhej strane, pretože človek je nezávislá individualita, bude vždy existovať napätie medzi jedincom a spoločnosťou." ([1], 18) Na riešenie základného rozporu medzi nárokmi jedinca a spoločnosti i na tlmenie konfliktov medzi jedincami navzájom bolo potrebné stanoviť isté pravidlá. Tie principiálne pravidlá, ktoré dávajú každému jedincomu istý status, poskytujú mu najelementárnejšiu ochranu života, slobody a majetku a pozdvihujú ho nad "hovoriacu vec", už musíme považovať za ľudské práva v prvotnej podobe.

Za prirodzenými či ľudskými právami môžeme vidieť **božskú autoritu**. Už tradičné grécke tragédie (napr. Sofoklova *Antigona*) sa často zaoberajú práve tým, ako svetskí vládcovia vo svojej pýche chcú porušiť zákony spoločnosti určené bohmi. Kresťanstvo a čiastočne i judaizmus prispeli ku koncepcii ľudských práv svojím humanizmom a nadnárodným univerzalizmom, orientáciou na jedinca, vyzdvihnutím aj tých najbiednejších a manuálne pracujúcich na úroveň obrazu božieho a aj tým, že aspoň v duchovnej rovine "... dáva do popredia ideu rovnosti všetkých ľudí pred Bohom, rovnosť všetkých ako hriešnikov" ([4], 64). Z hľadiska vývoja koncepcie ľudských práv a slobôd v kresťanstve je významná pasáž z Evanjelia sv. Matúša, kde spor o platení dane rímskemu cisárovi Kristus rieši známou odpoveďou: "Dávajte teda, čo je cisárovo, cisárovi, a čo je Božie, Bohu." [8] Ideou rozdelenia moci svetskej a duchovnej sa stavia jednoznačne proti židovskému sklonu k teokracii a na druhej strane i proti absolútnej poslušnosti imperiálnemu molochu a situácii v antických štátoch a mestách, kde náboženstvo sa zredukovalo na súčasť štátnych obradov. Cítíme tu predobraz koncepcie slobody svedomia a vierovyznania - jednoducho presvedčenie, že síce človek môže byť podriadený štátu či inej moci, avšak sú sféry, na ktoré táto moc jednoducho nemá nárok.

Stredovek a jeho v podstate **korporatívny** systém prispel k rozvoju teórie ľudských práv najmä predstavou o zmluvnom vzťahu medzi štátom a jedincom vyjadrenom vo vzťahu medzi lénym pánom a jeho vazalom, v ktorom mala každá strana isté práva a povinnosti (s rôznym obsahom) napriek tomu, že vôbec neboli rovnocenní a rovnoprávni. Ďalej v stredoveku štát či panovník prvýkrát jednoznačne garantoval svojim poddaným určité privilégia a slobody. Určil im istý právny status, ktorý aj sám dodržiaval (hoci spočiatku išlo len o privilégia dané vtedajším korporáciám - rádom, stavom, mestám, cechom - a jedinec mal ochranu len ako ich člen).

Ďalšia, **prirodzeno-právna** doktrína vychádza z toho, že práva jedinca sú odvodené z prírody, rozumu, ľudskej dôstojnosti a humanity. Za to sa kládol imperatív, že spoločnosť tieto práva musí rešpektovať. Štát ich neposkytuje - maximálne ich môže garantovať.

Prirodzené právo a s ním spojené ľudské práva by sme mali pôvodne vidieť ako práva nepísané. Sú tu viac-menej tak, ako sú dané prírodné zákony. Ako uvádza Jacques Maritain: "Prirodzené právo nie je písané právo. Ľudia ho spoznávajú s väčšími alebo menšími ťažkosťami, riskujúc omyl tak ako pri každej činnosti. Jediný praktický poznatok, ktorá majú spoločný všetci ľudia od prírody a neomylné, je to, že musíme konať dobro a nekonať zlo. To je preambula a princíp prirodzeného práva, ale to samotné právom nie je. Prirodzené právo je celok vecí, ktoré treba činiť a ktoré sa nesmú robiť a ktoré vyplývajú čisto z faktu, že človek je človekom - bez toho, aby sa čokoľvek iné bralo do úvahy. To, že každý omyl a odchýlka sú v určovaní týchto konaní možné, iba potvrdzuje, že náš pohľad na veci je neistý a že náš úsudok môže narušiť nespočetné množstvo náhodilostí." ([1], 62-63)

Prirodzeno-právnej doktríne "oponoval **pozitivistický prístup** k podstate ľudských práv a vzájomným vzťahom medzi štátom a jedincom. Podľa tohto prístupu ľudské práva, ich objem a obsah sú určované štátom, ktorý ich človeku "daruje", vykonávajú voči nemu paternalistické funkcie" ([4], 11).

Zdá sa, že všetky úvahy o "nepísanom" charaktere ľudských práv sú len pokusom dať im nejaký božský alebo prírodný charakter v snahe dokázať, že človek ich pozná a prijíma akosi "intuitívne", automaticky a nebudaj zjavením. No nech dávame ľudským právam akýkoľvek charakter, vždy tu musí byť prítomné isté vymedzenie ich pozitívno-právneho charakteru a zoznam týchto práv - veď ako by inak ľudia vedeli, ktoré to sú? Nemusi byť prítomné vo formálnych právnych prameňoch, ale určite v nejakom inom normatívnom súbore - v náboženských textoch (napr. známe *Desatoro prikázaní*), kódexoch etikety, filozofických dielach a pod. Veď aj keď akceptujeme tézu, že ľudské práva nie sú žiadny dar štátnej moci občanovi či poddanému, ktorý by teoreticky mohol byť odňatý, ale patria jedincovi bez ohľadu na štát a sú súčasťou určitej základnej lockovskej alebo rousseauovskej spoločenskej zmluvy, z čisto praktických dôvodov sa ľudia musia dohodnúť na ich zozname a zabezpečiť mocenský mechanizmus na ich vynucovanie. Dnes preto môžeme skôr vidieť tendenciu "... ke konvergenci přirozeného práva a práva pozitivního..." ([6], 71)

Po druhej svetovej vojne sa jednoznačne uznala táto nevyhnutnosť pozitívneho vymedzenia ľudských práv a základných slobôd, a to nie iba vo vnútroštátnych predpisoch, ale aj v medzinárodnom práve. Navyše štáty na seba prevzali medzinárodnoprávny záväzok ich aj procesne zaistiť: "Každý štát... sa zaväzuje..., že podnikne nutné kroky..., aby schválil ... zákonné a iné opatrenie, nutné k tomu, aby boli uplatnené práva uznané v pakte. Každý štát sa zaväzuje zaistiť..., aby sa každej osobe, ktorej práva a slobody... boli porušené, dostalo účinnejšej nápravy porušenia práv a slobôd bez ohľadu na to, či sa porušenia jej práv a slobôd dopustili osoby jednajúce v úradnej funkcii." ([9], čl. 2)

Rovnako i *Všeobecná deklarácia ľudských práv* priamo v *Preambule* vyzýva na zákonnú ochranu ľudských práv, "... pretože je nutné, aby ľudské práva boli chránené zákonmi, ak nemá byť človek donútený uchýľovať sa, keď všetko ostatné zlyhalo, k odboju proti tyranii a útlaku."

Osobitným spôsobom vystupovala proti prirodzeno-právnej škole, určujúcej zoznam nemenných, vždy a všade platných pravidiel, "... **historicko-právna** doktrína (Savigny, Burke), založená na rešpektovaní inštitúcií, ktoré vznikli evolučným vývojom pred (*osvietencami* či *revolucionármi ustanovenými* - D. Š.) nemennými právami. Varovanie pred unáhlenou kodifikáciou Savigny odôvodňoval príkladmi z histórie. Presadzoval potrebu zosúladiť obsah práva s duchom ľudu, pretože "právo sa vyvíja na základe zvyklostí a dôvery ľudu" ([10], 10). O historicko-právnu argumentáciu sa v konečnom dôsledku opierajú aj tí odporcovia univerzálnosti ľudských práv, definovaných medzinárodnoprávnymi dokumentmi prijatými na pôde OSN, ktorí ich považujú čisto za záležitosť európskeho kultúrneho okruhu a presadzujú vlastné (islamské, africké, východoázijské) poňatie. V mnohom majú pravdu, pretože európsko-americká koncepcia ľudských práv je výsledkom dlhého spoločenského vývoja a aby ju niektorá krajina mohla zaviesť a účinne presadzovať, musela predtým prevziať celú pyramídu princípov fungovania spoločnosti a štátu z euro-amerického modelu.

Sociopolitická koncepcia ľudských práv zdôrazňovala potrebu spoločenskej spravodlivosti a istého usporiadania spoločnosti potrebného na skutočné zabezpečenie ľudských práv. Keď to zhrnieme, pýtajúc sa, prečo potrebujeme ľudské práva a morálne pravidlá na zaobchádzanie s druhými a kde hľadať zdroj ich platnosti, nájdeme dve

základné línie. Prvá ich odvodzuje od akejsi vyššej sily, prírody, čistého rozumu, Boha (prirodzenoprávne alebo náboženskej koncepcie). Druhá hľadá ich pôvod v nejakej základnej dohode medzi ľuďmi - členmi istého spoločenstva, ktorí si navzájom garantujú isté slušné zaobchádzanie, alebo v nepísanej i písanej zmluve medzi štátom a občanom (sociologicko-pozitivistický prístup).

Ak sa však pozrieme na historický vývoj, javí sa ako pravdepodobnejšie, že ľudské práva a najmä ich univerzálnosť nie je niečo "zhora dané", čo sa musí nevyhnutne objaviť alebo čo je človeku od prírody vlastné. Existovali ríše, ktoré zaobchádzali s nesčíselnými masami ľudských bytostí ako s vecou, a aj v pomerne nedávnej minulosti sa fyzicky likvidovali celé národy a sociálne triedy. Tieto civilizácie, "kainovské pôvodom, charakterom a osudom" ([11], 9), dokonca mohli tvrdiť, že ohľadom na nejaké práva jedinca by sa oslabovali a nechali rozvrátiť svojimi nepriateľmi. Mechanizmus určujúci, prečo uspeli spoločnosti, ktoré sa riadili mravným poriadkom, morálnymi pravidlami rešpektujúcimi jedinca, a prečo máme také presvedčenie o dobre a zle, ako máme dnes, bol zrejme tvrdým mechanizmom evolučnej selekcie. "Vskutku... určitý soubor pravidiel se vyvíjel proto, že skupiny, které podle nich postupovaly, byly úspěšnější a dostávaly sa na místo jiných. Byla to pravidla, která zajišťovala, že ze skupin nebo jedinců, kteří se jimi řídili, jich přežilo víc." ([12], 43) Náš morálny kódex bol zrejme v istých obdobiach taký, že komunity, ktoré ho aplikovali, boli jednoducho efektívnejšie ako ostatné. Naozaj je pravda, že každý jedinec cíti väčšiu ochotu sa obetovať a väčšiu spojitosť so skupinou, kde panuje istá solidarita, rešpekt voči jeho osobe, aj keď je na spodných priečkach spoločenského rebríčka, kde existuje ochrana vlastníctva a kde sa dodržia dohodnuté pravidlá. Tento mechanizmus prirodzeného výberu podľa efektivity usporiadania spoločnosti sa netýka len morálky a ľudských práv. Možno ho uplatniť na všetky aspekty sociálneho, politického a ekonomického života. Problém nastupuje, ako sme už spomenuli, vtedy, keď ideológia ľudských práv jedného spoločenstva garantuje kompletnú sadu ľudských práv a základných slobôd aj pre členov iného spoločenstva - hlavne takého, ktoré ten istý štandard negarantuje späť, alebo ľudské práva zabraňujú účinne zasiahnuť proti jednotlivcom, ktorí sami nerešpektujú práva a slobody svojich spoluobčanov. Z čisto praktického dôvodu preto toto prvé "slušné" spoločenstvo, ak chce vôbec v konkurencii obstáť a neposkytnúť druhej komunite neoprávnené výhody, musí nakoniec prijať obmedzenia ľudských práv vo vzťahu k "darebáckym" nekooperujúcim jedincom, komunitám, národom či štátom. To len podčiarkuje nutnosť globálneho riešenia otázky ľudských práv, najmä ak sa týka koncepcie nárokovúcej si univerzálnosť a berúcej pod ochranu skutočne všetkých. Bud' budú mať naozaj všetci rovnaké ľudské práva a z toho vyplývajúce povinnosti vo vzťahu k spoločnosti a iným ľuďom, alebo môžeme spraviť ústupky istým "kultúrnym špecifikám" - a potom univerzálnosť, napr. európskej koncepcie ľudských práv, stratí zmysel. "Slušná" komunita nesmie doplácať na svoje jednostranné ústupky "darebáckej" komunite. Už len preto nie, že ako každá ideológia i koncepcia ľudských práv je spojená s istými civilizačnými vzormi a mocenskými štruktúrami. Ak tie podľahnú v historickej súťaži s inými komunitami, zanikne aj samotná koncepcia ľudských práv. Bolo by neprijateľné, aby napr. európske krajiny povoľovali v rámci náboženskej slobody prestup na islam a zároveň by islamské krajiny pod tým rozumeli len prechod z hocijakého

iného neislamského náboženstva na nejaké iné alebo islam, ale odstúpenie od islamu by trestali smrťou, ako sa to dnes deje v Afganistane...

LITERATÚRA

- [1] MARITAIN, J.: *The Rights of Man and The Natural Law*. New York, Charles Scribner's Sons 1951.
- [2] PERNTHALER, P.: *Allgemeine Staatslehre und Verfassungslehre*. Wien, Springer Verlag 1986.
- [3] PRUSÁK, J.: *Teória práva*. Bratislava, Vydavateľské oddelenie PF UK 1995.
- [4] LUKAŠEVA, J. L.: *Obščaja teorija prav čeloveka*. Moskva, Izdatel'stvo Norma 1996.
- [5] HAYEK, F. A.: *Právo, zákonodarství a svoboda*. Díel 1. Praha, Academia 1991.
- [6] VEČEŘA, M.: "Lidská práva jako přirozenoprávní koncept". In: *Ľudské práva a právny status na prelome tisícročí*. Bratislava, Veda 1999.
- [7] ĎURIAČ, M.: "Filozoficko-právny rozmer ľudských práv kontexte globálnych zmien". In: *Ľudské práva a právny status na prelome tisícročí*. Bratislava, Veda 1999.
- [8] *Sväté Písmo, Nový zákon*. Trnava, Spolok sv. Vojtecha 1986.
- [9] *Medzinárodný pakt o občianskych a politických právach*, 1966.
- [10] STRÁŽNICKA, V. - ŠEBESTA, Š.: *Človek a jeho práva*. Bratislava, Jaga 1994.
- [11] *Holy Bible. The New Scofield Reference Bible*. Ed.: C. I. Scofield, D. D., Oxford, Oxford University Press 1967, komentár na s. 9.
- [12] JEŽEK, T.: "Globalizace nebo konvergentní evoluce?" In: *OS 2/2000*, Bratislava.
- [13] "Charta OSN" (1945). In: *Medzinárodné otázky 2-3/ Bratislava, 1997*, s. 81.
- [14] *Všeobecná deklarácia ľudských práv* (1948).
- [15] *Medzinárodný pakt o občianskych a politických právach* (1966).
- [16] *Medzinárodný pakt o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach* (1966).

Daniel Šmihula
Právnická fakulta UK
Šafárikovo nám. 6
816 06 Bratislava
SR